

چالش‌های گسترش نظام ملی اطلاع‌رسانی علم و فناوری در ایران

فصلنامه علمی پژوهشی
پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران
شاپا(چاپی) ۵۲۰۶-۱۷۳۵
شاپا(الکترونیکی) ۵۵۸۳-۲۰۰۸
نمابه در SCOPUS، LISA و ISC
<http://jlist.irandoc.ac.ir>
دوره ۲۶ | شماره ۲ | صص ۱۹۵-۱۹۷
زمستان ۱۳۸۹

کمی بیش از چهار دهه است که از آغاز کار مراکز ملی اطلاعاتی مانند (مرکز مدارک علمی)، که اکنون به «پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات» تبدیل شده‌است، و مرکز آماده‌سازی کتاب تهران که اکنون در کتابخانه ملی ایران ادغام شده‌است و نیز از پایه‌گذاری گروه‌های آموزشی کتابداری و اطلاع‌رسانی می‌گذرد. در این زمان، گاه‌گاهی بحث ایجاد نظام ملی اطلاع‌رسانی در ایران، نه از سوی دولت‌ها، بلکه از طریق صاحب‌نظران کتابداری و اطلاع‌رسانی مطرح شده‌است. در عمل و تا دهه پیش، اقدامی اساسی که به حرکت به سوی ایجاد چنین ساختاری منجر شود، انجام نشد. در پایان دهه ۱۳۷۰ و با تشکیل شورای عالی اطلاع‌رسانی، نخستین حرکت جدی برای آماده‌سازی چارچوب‌ها و زیرساخت‌های ایجاد نظام ملی اطلاع‌رسانی شکل گرفت.

در سال‌های پسین، گسترش و تقویت مرکز اطلاعات و مدارک علمی و (پیشرفت کنونی آن به پژوهشگاه علوم و فناوری)، کتابخانه منطقه‌ای علوم و تکنولوژی شیراز و (پیشرفت آن به مرکز منطقه‌ای علوم اطلاع‌رسانی علوم فناوری)، کتابخانه ملی ایران (پیشرفت آن به سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران) و چند نمونه دیگر توانست شرایط مورد نیاز برای ایجاد نظام ملی اطلاع‌رسانی را بهبود بخشد (نگاه کنید به سرسخن زمستان ۱۳۸۸). از سوی دیگر، گسترش نظام آموزش عالی و به پیرو آن گسترش کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی در دانشگاه‌ها، گسترش اینترنت و به دنبال آن گسترش دسترسی یکپارچه به میلیون‌ها مدارک اطلاعاتی، سبب شد تا دیدگاه سنتی و کلاسیک درباره نظام‌های ملی اطلاع‌رسانی و شبکه‌های اطلاعاتی دچار دگرگونی شود. در واقع، گسترش اینترنت جهانی اساسی برای جبران عقب‌ماندگی در ایجاد نظام‌های ملی اطلاع‌رسانی به شمار می‌رود.

در چنین شرایطی و با وجود پیشرفت‌های بزرگ در دسترسی به اطلاعات و دانش در سطح ملی و جهانی، هنوز چالش‌های اساسی برای ایجاد و گسترش نظام ملی اطلاع‌رسانی واقعی و کارآمد وجود دارد: در همین راستا، شناخت الگوهای همکاری میان متخصصان، تشخیص ساختار شبکه‌های پژوهش و تألیف مشترک برای عرضه‌ی درست خدمات اطلاع‌رسانی و شناسایی الگوهای رفتارهای اطلاع‌یابی و تولید علم متخصصان امری ضروری است. الگوهای گوناگونی برای همکاری‌های علمی وجود دارد (رحیمی و فتاحی ۱۳۸۶):

- نخست، اقدامات پراکنده در حوزه‌های گوناگون اما مرتبط با نظام ملی اطلاع‌رسانی، سبب به وجود نیامدن ساختار لازم و انسجام مورد انتظار شده است. برخی فعالیت‌های تکراری و هم‌پوشانی در بعضی وظایف در میان مراکز بزرگ اطلاع‌رسانی موجب هدر رفتن انرژی و سرمایه شده است. در حقیقت این چالش‌ها از چالشی فرهنگی و مدیریتی برخاسته است که، هرچند در گذشته‌ها ریشه دارد، اما می‌تواند همچنان ادامه بیابد و مشکل ساز باشد. ارتباط نظام‌مند و حرفه‌ای میان بسیاری از مراکزی که می‌توانند با هم همکاری داشته باشند و باید هم اینچنین باشد، وجود ندارد و به اصطلاح هر مرکزی راه خود را می‌رود.
- بی‌توجهی به مقوله نظام ملی اطلاع‌رسانی و بایسته‌های آن در سندهای برنامه‌های پنج ساله، بیست ساله و چشم انداز ایران ۱۴۰۰ از آن جمله است^۱. در حالی که این اسناد چارچوب همه برنامه‌ها و حرکت‌ها در راستای گسترش همه‌جانبه به‌شمار می‌رود و با توجه به اینکه نظام‌های اطلاعاتی به‌طور کلی و نظام ملی اطلاع‌رسانی به‌طور ویژه زیربنای برنامه ریزی و رشد علمی، آموزشی، اقتصادی و صنعتی هستند، اما در اسناد ملی گسترش فراموش شده یا به اندازه کافی به آن‌ها پرداخته نشده است.
- نبودن سرپرست مشخص، بانفوذ و تأثیرگذار برای طراحی، پیاده‌سازی و ارزیابی نظام ملی اطلاع‌رسانی به شکل فراگیر (فراتر از حوزه وزارت علوم، تحقیقات و فناوری). اگرچه در حال حاضر آنچه کمیسیون نظام اطلاع‌رسانی علم و فناوری انجام می‌دهد در همان راستا است اما به نظر می‌رسد بسیاری از وزارتخانه‌ها و زیرمجموعه‌های آن‌ها خود را زیر این چتر به‌شمار نمی‌آورند.
- نبودن یک‌پارچگی و هم‌خوانی در برخی از استانداردها، پروتکل‌ها و رویه‌های لازم برای تبادل داده‌ها و نیز اشتراک اطلاعات در سطح مراکز و نهادهایی که می‌توانند نقش اساسی در ایجاد و گسترش نظام ملی اطلاع‌رسانی داشته باشند.

درعین حال، اکنون شرایط برای حرکت به سوی تشکیل چنین نظامی آماده شده است. وجود چندین مرکز ملی در حوزه کتابداری، اطلاع‌رسانی و مدیریت و فناوری اطلاعات، مشخص شدن و جداکردن رسالت‌ها، هدف‌ها، و وظایف این مراکز، وجود تعداد شایان توجهی از کارشناسان باتجربه در کتابداری، اطلاع‌رسانی و فناوری اطلاعات، وجود زیرساخت فناوری اطلاعات و ارتباطات در کشور، وجود انجمن‌های علمی و حرفه‌ای با تعداد شایان توجهی از اعضای فعال (انجمن کتابداری و اطلاع‌رسانی، انجمن

۱. نتایج پایان نامه دکترای عبدالرضا نوروزی چاکلی و علی حسین قاسمی این کاستی را تأیید می‌کند.

مدیریت اطلاعات، و....)، وجود تعداد به نسبت زیاد دانش جویان تحصیلات تکمیلی که توانایی پاسخ‌گویی به بخشی از نیازهای نظام از طریق پژوهش‌های کاربردی دارند، همگی شاخص‌های نویدبخشی برای حرکت به سوی پیاده‌سازی نظام ملی اطلاع‌رسانی است. خوشبختانه، توانایی کافی در حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی و نیز فناوری اطلاعات وجود دارد که بار اصلی ایجاد، راهبری و ارزیابی نظام ملی اطلاع‌رسانی را بر عهده دارند.

نگاهی به اساسنامه کمیسیون نظام اطلاع‌رسانی علم و فناوری حاکی از این است که چارچوب و ساختار لازم برای ایجاد نظام ملی اطلاع‌رسانی تدوین شده است و کاستی چندانی در آن دیده نمی‌شود. آنچه به منظور مهم‌ترین چالش پیش روی نظام، شایان توجه است، فراگیر کردن دامنه فعالیت‌ها در سطح ملی و جذب مشارکت نهادهای مرتبط با این نظام است. همچنین، «کندی» در تشکیل زیرمجموعه‌های آن یعنی کمیته‌های ملی و کارگروه‌های تخصصی آن‌ها می‌تواند یکی دیگر از موانع به شمار آید. البته باید به این واقعیت اشاره کرد که «کندی» بیشتر به دلیل ناشناختن و جذب نخبگان و کارشناسان حوزه‌های تخصصی و یا پرمشغله بودن آن‌ها است. با توجه به حرکت سریع‌تر به سوی تکامل نظام ملی اطلاع‌رسانی، تشکیل سریع همه کمیته‌ها و کارگروه‌ها و فعال‌سازی آن‌ها در چارچوبی یک‌پارچه و منسجم، امری بسیار مهم به نظر می‌رسد.

به نظر می‌رسد که راهبرد کنونی را که کمیسیون نظام اطلاع‌رسانی علم و فناوری مورد استفاده قرار داده است، می‌توان در سطح ملی، با سرعت و گستردگی بیش‌تر و نیز مشارکت فکری سرآمدان حوزه‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی، مدیریت اطلاعات و فناوری اطلاعات و ارتباطات، و حوزه‌های مرتبط پیش برد و کاربردی کرد. از سوی دیگر، بایسته است با انجام طرح‌های مطالعاتی، همه کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی سطح کشور را که می‌توانند پایگاه‌ها و منابع اطلاعاتی خود را در اختیار نظام قرار دهند شناسایی کرد و برای هم‌خوان کردن و یک‌پارچه سازی تولیدهای آن‌ها با بایسته‌های نظام اطلاع‌رسانی اقدام کرد. شاید مطالعه دوباره مجموعه مقاله‌های «نظام ملی اطلاع‌رسانی: تشکیلات، برنامه‌ریزی و گسترش^۱» بتواند در این راستا سودمند باشد.

رحمت‌الله فتاحی

فهرست منابع:

- نوروزی چاکلی، عبدالرضا. ۱۳۸۶. بررسی تطبیقی و ارزیابی برنامه‌ها و عملکردهای مراکز ملی اطلاعات علمی در ایران «پایان‌نامه دکترای کتابداری و اطلاع‌رسانی»، دانشگاه فردوسی مشهد.
- قاسمی، علی حسین. ۱۳۸۵. بررسی وضعیت سواد اطلاعاتی دانشجویان تحصیلات تکمیلی و انطباق آن با استانداردهای سواد اطلاعاتی ACRL و چهار سند توسعه ملی؛ پایان‌نامه دکترای کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه فردوسی مشهد.

۱. نظام ملی اطلاع‌رسانی: تشکیلات، برنامه‌ریزی و توسعه (گزیده مقالات). تهران: مرکز اطلاع‌رسانی و خدمات علمی جهاد سازندگی، ۱۳۷۶.